

6. Respostes dels moviments urbans davant de la COVID-19: el cas de València

ALBERT MONCUSÍ FERRÉ
HERNÁN FIORAVANTI ÁLVAREZ

1. LA COVID-19 I ELS MOVIMENTS URBANS A ESTUDI

Passats més de dos anys de l'inici de la pandèmia de covid-19, des de les ciències socials s'han posat de manifest tendències estructurals preexistents en diversos àmbits i, en particular, conseqüències de desigualtats que ja existien. Subjectes en pitjor situació de partida com són dones (Brigidi i altres, 2021; Falú, 2020; Moré, 2020), migrants de l'estranger, persones majors (Domingo, 2020; Mansilla, 2020) i, en general, persones que experimenten precarietat laboral i social (Biglieri i altres, 2020) s'han vist afectades amb més intensitat. A més, barris o localitats amb carències socials han concentrat major impacte de la covid-19 (Ortiz; Solana, 2021). Són desigualtats constitutives d'una crisi sistèmica (Della Porta, 2020) i, de forma particular, una crisi de cures, a partir de la qual hi ha dificultats per a organitzar socialment l'atenció de persones i, en especial, de les dependents (Comas d'Argemir, 2017).

El sistema públic d'atenció social i el de salut s'han vist estressats. A més, s'han desplegat mesures de vigilància de la població (mascaretes, distàncies, confinaments, passaports covid...) a gairebé totes les esferes de la vida quotidiana que exemplifiquen el que Foucault (1997) denominà biopolítica. Han afectat de manera particular persones de classes populars, joves i migrants d'origen estranger (Mansilla, 2020).

La ciutadania ha respost a les conseqüències negatives de la covid-19 amb manifestacions (Della Porta, 2020) i pràctiques de solidaritat i suport que, tant a través d'Internet com en indrets físics, han generat confiança i suport emocional i han mirat de compensar les limitacions de les polítiques públiques i del mercat (Bizberg, 2020). Les ciutats, i específicament els seus barris, han estat un d'aquests llocs. Durant la pandèmia s'han registrat iniciatives contra els desnonaments i en

favor de la condonació dels deutes i els drets a la circulació i residència de les persones migrants (Wood, 2020). Quant a les iniciatives de suport, s'han activat xarxes per a proporcionar EPI, aliments i medicaments (Huotari i Teivainen, 2020; Krinsky i Caldwell, 2020), ajut i assessorament per a fer tràmits (Blades i altres, 2020; Huotari i Teivainen, 2020), atenció a infants i gent major, oferta d'activitats d'entreteniment i oci, assistència psicològica (Blades i altres, 2020), creació de mitjans de comunicació independents per a informar d'iniciatives locals (Gravante; Poma, 2020) o implementació de recursos per a allotjar persones sense llar i en situació de marginalitat (Wood, 2020).

Darrere de moltes de les iniciatives hi ha moviments com l'ecologista i el feminista, que han plantejat la necessitat de garantir l'accés equitatiu als aliments, de treballar per una economia solidària o de denunciar les desigualtats en les tasques de cura. Des d'aquests moviments s'ha incidit en la necessitat de superar posicions assistencialistes i de vinculació de les accions amb posicionaments de base contra els problemes estructurals del sistema derivats, sobretot, de la seua deriva privatitzadora (Wood, 2020).

Aquestes mobilitzacions se superposen a les que ja es venien desenvolupant davant el model de ciutat neoliberal marcat, entre altres coses, pel binomi precarització/genrificació (Torres; Moncusí, 2018). La primera s'ha manifestat com una progressiva elevació del nivell socioeconòmic i cultural de les persones que resideixen en algunes zones urbanes i del valor simbòlic i material d'aquestes àrees, de la mà d'incisives actuacions urbanístiques. A més, hi ha casos en què s'ha combinat amb la turisticació per a modelar una escenografia de comerços, serveis, oci, monuments i elements patrimonials amb un elenc d'actors format (a més de pels turistes) per emprenedors, artistes, intel·lectuals, estudiants, activistes socials i professionals (Sequera, 2020). L'ur protagoneisme tendeix a amagar diferències i malestars darrere d'una imatge estereotipada que produeix complaença, amb actuacions que oculten una part del passat i del present de l'espai urbà que es considera que tenen ressons estètics contraproduents per a projectes d'inversió i de renovació urbana (Lacarrieu, 2008).

Quant al procés de precarització, subjectes que acumulen poc capital cultural, econòmic i simbòlic experimenten situacions d'inseguretat i tendències d'exclusió davant transformacions socials estructurals i per la dinàmica del mercat i, sobretot, de l'àmbit laboral (Della Porta i altres, 2020). Això posa de manifest una injustícia espacial reflectida en formes de tinença d'habitatge inestables. Qui se'n veu afectat experimenta un procés d'estigmatització que adquireix dimensió espacial amb el desplegament de polítiques que qualifiquen les zones que habiten aquestes persones com a «vulnerables» o «sensibles» i amb mesures de segregació de poblacions per criteris ètnics i de classe (Giband, 2021). Les polítiques desenvolupades incorporen mesures de control, estetització i pacificació de l'espai públic i

l'assistencialisme com a via de resolució de situacions de precarietat (García; Ávila, 2011). Però no sols això, sinó que, sobretot en ciutats governades per partits d'esquerra, s'ha consolidat la necessitat d'impulsar la participació en la presa de decisions. Un impuls que pot derivar en una fetitxització de la participació ciutadana i del seu valor cívic (Delgado, 2016).

Davant d'aquestes polítiques ha actuat el que, a partir de diferents autors (Domaratzka, 2018; Martí i Bonet, 2008; Santamarina i Mompó, 2018), podem definir com una xarxa interactiva d'individus, grups i organitzacions que: 1) comparteixen identitat i percepcions sobre les seues realitats urbanes i sobre el món; 2) fan demandes a la societat civil i a les autoritats envers la transformació de la vida urbana i per a assolir el dret a la ciutat; i 3) contribueixen a la politització de l'espai urbà amb les seues accions. Aquests moviments es mouen entre la institucionalització i la protesta davant l'administració. Els recursos urbans que reclamen poden formar part d'allò que s'ha denominat «comuns urbans». És a dir, béns de producció i d'ús comunitari generats i gestionats per qui els usa (Card, 2018) de forma que permeten compartir la vida quotidiana, els contactes interpersonals i la creativitat (l'art) (Susser; Tonnelat, 2013).

Una part dels moviments urbans sorgits recentment són obertament anticapitalistes, estan enfrontats a la ciutat neoliberal, s'autodenominen «autònoms» i estan influïts pel moviment del 15-M (Mompó, 2019). Els protagonitza jovent —cosa que contrasta amb altres moviments com el veïnal nascut els anys seixanta i setanta del segle xx— i despleguen, des de posicions diferents i fins i tot contraposades, una agència que pot estar articulada a través de lluites compartides i que resulta rellevant en situacions de crisi com la que ha desencadenat la covid-19.

2. ELS NOSTRES PROPÒSITS I LES FONTS PER A ASSOLIR-LOS

Precisament el que pretenem amb aquest text és analitzar el paper dels moviments urbans per a la cohesió social en el context de pandèmia per covid-19 a la ciutat de València i els possibles canvis que haja generat aquesta. Això passa per oferir una breu contextualització de la ciutat i dels diferents barris, i també dels moviments urbans que hi trobem. Caldrà també que ens centrem en les iniciatives socials que han desenvolupat davant la covid-19. Per a aconseguir el nostre propòsit, hem creuat informacions sorgides de diverses fonts. La qüestió de la ciutat com a context i, en especial, de les desigualtats urbanes l'hem treballat prenent com a indicador el nivell mitjà de renda per llar en cadascun dels barris de la ciutat. Una dada que hem combinat amb un informe que publicà l'Ajuntament de València, en plena pandèmia, sobre la concentració de covid-19 en aigües residuals. Les dades són parcials, però ens han permès aproximar-nos a la distribució territorial de la possible afectació del coronavirus a la ciutat.

A més, hem consultat xarxes socials per a entrar en el paper dels moviments socials. En particular, hem analitzat totes les publicacions realitzades entre el març de 2020 i el maig de 2021 en els comptes de Facebook dels següents col·lectius i plataformes: AVVCC Amics del Carme, AVV Amics/Amigues de la Malva-rosa, Construyendo Malilla, Cuidem Benimaclet, EntreBarris, Federació d'Associacions Veïnals de València, Montolivet Veïnal, Orriols Conviu, Orriols en Bloc, PAH València, Plataforma per Russafa, Russafa Veïnal, Saïdia Comuna, Sindicat de Barri del Cabanyal, Teixint Patraix i Veïnat en Perill d'Extinció (Ciutat Vella). Això ens ha permès fer un mapatge general de les respostes i els discursos desenvolupats pel moviments urbans de València durant la pandèmia, qüestions que hem pogut aprofundir entrevistant membres de quatre d'aquests col·lectius.

Finalment, hem fet quatre entrevistes semidirigides a membres d'associacions de diferents entitats (Antoni Cassola Cortadellas i Lluís Mira Borderia, de l'AVVCC Amics del Carme; Mireia Biosca Ordaz, de l'Assemblea feminista de Benimaclet; María José Broseta Serrano, de la Federació d'Associacions Veïnals de València, i Guillem Beltrán González, del Sindicat de Barri del Cabanyal). La selecció d'aquestes quatre persones (a les quals agraïm molt l'amabilitat de participar) ens ha permès cobrir quatre perfils de moviments diferents segons els anys en què van sorgir, començant pels anys seixanta i setanta del segle xx i fins a l'actualitat. Els seus discursos ens han permès aproximar-nos a diverses accions realitzades pels col·lectius en context de covid-19, al seu impacte, a les expectatives futures i als valors i principis que les han orientat. El discurs resultat d'aquestes converses, combinat amb fons digitals, és la base fonamental d'aquest treball.

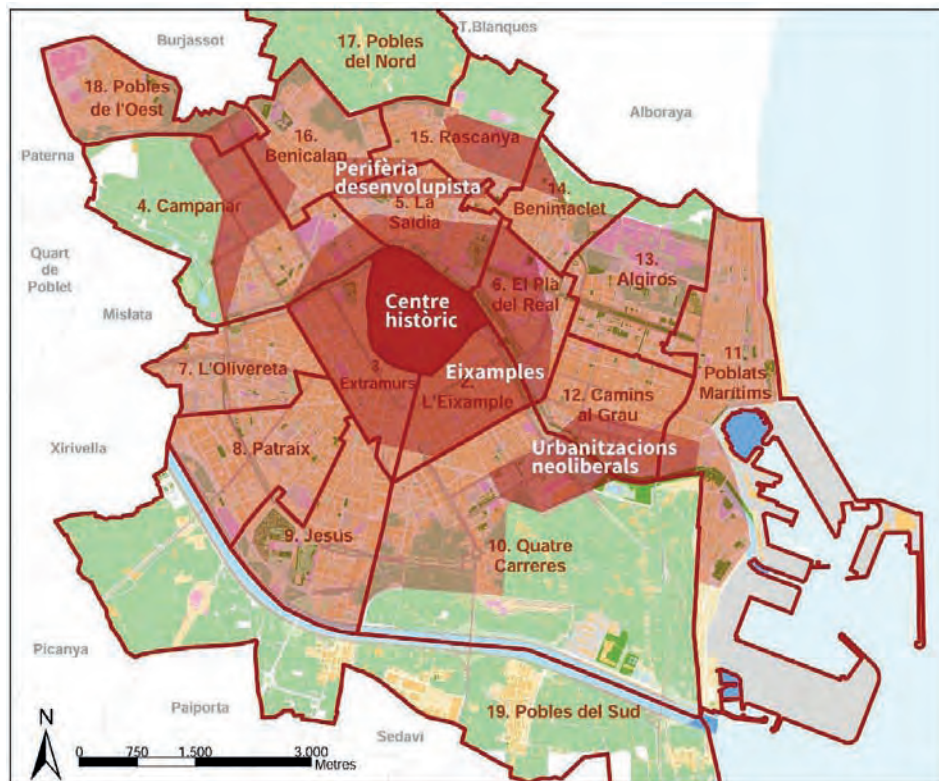
3. ELS MOVIMENTS URBANS A VALÈNCIA

3.1. València i els seus barris: ciutat de contrastos

Les ciutats són territoris travessats per conflictes, diferències i desigualtats de classe social, gènere, edat, origen o etnicitat que s'interseccionen de forma dinàmica per a generar maneres d'habitar l'espai molt diverses. València n'és un bon exemple. Amb poc més de 800.000 habitants, ocupa un lloc intermedi en un circuit global de ciutats en què ha aspirat a inserir-se mitjançant un enlluernador procés d'espectacularització. Un projecte que va tenir el seu moment més àlgid durant la primera dècada del dos mil (Cucó, 2013; Santamarina; Moncusí, 2013) i que posà en marxa dinàmiques que s'han mantingut amb els ajuntaments progressistes que han dominat des de 2015.

En aquest marc, podem distingir cinc tipus de barris, atenent als seus processos de conformació sociohistòrica, i que podem veure en el següent mapa representats de forma general.

FIGURA 1. Mapa de València amb quatre tipus de barris

FONT: Elaboració pròpia.

En primer lloc, trobem el centre històric, delimitat per l'antic traçat de les muralles medievals. Correspon al districte de Ciutat Vella, conformat per sis barris. Segons les dades de l'INE de 2016, la renda mitjana de les llars d'aquests barris era de 39.461 €, per sobre de la que tenia la ciutat (31.553 €), tot i que els barris del Pilar i del Carme presentaven una renda inferior. El desenvolupament social i urbanístic del centre històric de València ha vingut marcat per la transició des de la degradació material, el buidament poblacional i la devaluació simbòlica que va caracteritzar aquesta zona en la segona meitat del segle xx a la incipient dinàmica de turistificació que està afectant Ciutat Vella en els últims anys.

Un segon tipus de barri el trobem en els eixamples de finals del segle XIX i principis del xx, corresponents als actuals districtes d'Eixample i Extramurs, juntament amb els quals podem incloure alguna zona de Pla del Real i de la Saïdia. S'hi va

traslladar la burgesia a mesura que la ciutat anava expandint-se a redós del creixent èxode rural. Ha continuant donant-s'hi una presència significativa de classes benestants. La renda mitjana per llar en aquestes zones era el 2016 de poc més de 40.000€, tot i que en algun barri s'enfilava per sobre de 70.000. Algunes zones com el barri de Russafa es convertiren a partir dels anys noranta en espais habitats per un important volum de veïnat d'origen estranger, el qual, més recentment, ha perdut presència en aquest barri com a conseqüència de la seua conversió en un espai marcat per creixents dinàmiques de gentrificació i turisticació.

En tercer lloc trobem els barris que s'anaren urbanitzant al caliu de la política urbana desenvolupista que va caracteritzar la segona meitat del franquisme, durant les dècades dels seixanta i els setanta del segle xx. Zones com les del Cabanyal-Canyamelar, Campanar, Benicalap, Benimaclet, Benimàmet, els Orriols, Torrefiel o Patraix, antics pobles annexionats a València a finals del segle xix i que la ciutat va anar absorbint a mesura que s'urbanitzaven amplis territoris agrícoles d'horta per a acollir la creixent població de classes obreres que migrava d'altres parts de l'Estat espanyol a la recerca d'oportunitats laborals. Ací, les trames urbanes originals dels antics pobles es veuen envoltades per àmplies zones de perifèria urbana desenvolupista. En aquests barris s'han anat guanyant infraestructures i serveis com a resultat de la lluita veïnal originada en el tardofranquisme. La renda mitjana de les llars no arriba als 27.000€, 4.000 per sota el conjunt de la ciutat. Recentment han experimentat una creixent presència de població d'origen estranger que s'hi ha anat instal·lant.

En quart lloc, hi ha els barris que es van construir en la primera dècada del dos mil envoltant els grans projectes arquitectònics construïts per a donar forma a la marca de ciutat espectacular i cosmopolita. Hi ha el de Penya-Roja, construït junt al complex de la Ciutat de les Arts i les Ciències, la zona de l'avinguda de les Corts Valencianes, alçada al voltant del Palau de Congressos i de l'inacabat nou estadi de Mestalla, la zona del carrer Alfahuir, ubicada al costat del complex comercial Arena o el barri de Sant Pau, conegut popularment com a Nou Campanar, prop del parc de Capçalera i del Bioparc. El caràcter acomodat el reflecteix una renda mitjana de les llars (43.992 €) superior a la del conjunt de la ciutat.

Finalment, el creixement de la ciutat ha comportat la conformació de zones periurbanes que inclouen pedanies i pobles de la conurbació de la ciutat que, en alguns casos, han crescut amb nova urbanització a redós d'aquest creixement. Seria el cas dels districtes Pobles de l'Oest, Pobles del Nord, Pobles del Sud, els noms dels quals, de fet, es fan ressò d'aquesta condició periurbana i del fet que en molts casos són percebuts com si no formessen part de la ciutat. Amb algunes excepcions, són zones amb una renda mitjana lleugerament per sota de la xifra de tota València.

3.2. *Els moviments urbans a València i la seua articulació amb el conflicte urbà*

El sorgiment dels moviments urbans de València es remunta a les primeres associacions veïnals, fa vora mig segle. Reclamaven millores per als seus barris en habitatge, infraestructures o serveis públics, però miraven més enllà per a qüestionar el règim franquista (Alberich, 2007, 2015; Castells, 1986). Aquestes associacions formals són un primer tipus de moviment urbà. Mantenen una relació de col·laboració amb les administracions públiques, a les quals adrecen gran part de les seues demandes i reivindicacions. Avui estan marcades per un envelliment del seu perfil d'activista i per certa pèrdua de centralitat en tant que interlocutores representatives del veïnat. Des de 1977 es coordinen a nivell de ciutat en la Federació d'Associacions Veïnals de València, on s'inclouen al voltant de setanta associacions de veïns. Entre elles trobem, per citar algunes de les més actives, les de Russafa, Patraix, Campanar, Benimaclet i Sant Marcel·lí.

Aquestes entitats van tenir protagonisme en dues campanyes que aconseguiren aturar grans projectes de l'Ajuntament franquista: «El Saler per al poble», que evità la urbanització de l'entorn de l'Albufera i la Devesa del Saler, i «El llit del Túria és nostre i el volem verd», que frenà la construcció d'una enorme autopista en l'antic llit del riu Túria i afavorí la creació de l'actual gran parc urbà de l'antic llit (Cucó, 2009).

Més endavant, al llarg dels vuitanta, aquestes associacions veïnals es van anar institucionalitzant com a interlocutores de les administracions. Com assenyala Alberich (2007), això va implicar cert procés de desarticulació i despolitització del moviment veïnal, resultat en gran part de la incorporació de líders veïnals a les noves institucions. Per això es van crear noves associacions veïnals amb una posició crítica, que podem considerar part d'un segon tipus de moviment a tenir en compte, que es dirigeix a un perfil d'activista més jove i que combina el tipus de tàctiques de protesta de les associacions de veïns tradicionals amb un ús de les TIC. Entre aquestes trobem col·lectius com l'AVVCC Amics del Carme, la Plataforma per Russafa o l'Assemblea de Veïns de Benimaclet.

Aquest segon tipus de moviment va participar en protestes davant el projecte de la València espectacular i mobilitzacions com les de les plataformes «salvem» creades per a oposar-se a projectes especulatiu i a la destrucció d'entorns de valor cultural i patrimonial i que, en el cas de projectes que comportaven demolicions, perseguïen evitar el desplaçament d'habitants dels seus espais de vida tant al centre com en barris de la perifèria (Cucó, 2009; Santamarina, 2014). Les mobilitzacions van tenir també un vessant de defensa del patrimoni històric i també de l'horta com a patrimoni amb valor natural fortament vinculat a la ciutat i en risc per projectes com l'ampliació del port de la zona de la Punta o el PAI (Pla d'Actuació Urbana) de Benimaclet. Ambdós són exemples d'una sèrie

de lluites que posteriorment van confluir en la plataforma Per l'Horta (2001), sorgida amb l'objectiu de protegir i posar en valor aquest territori.

El primer decenni del segle XXI es desenvoluparen una sèrie d'iniciatives, col·lectius i mobilitzacions vinculats a l'esquerra llibertària i a lluites com l'alterglobalització, l'antimilitarisme, l'antifeixisme, l'ecologisme o el feminisme que, seguint Mompó (2019), podem qualificar de moviments urbans autònoms i en contra de la ciutat neoliberal. És un tercer tipus de moviment que es conformà en un context marcat pels efectes de la crisi econòmica de 2008 i per la posterior aplicació de polítiques neoliberals d'austeritat i per les respostes en iniciatives més àmplies i esteses com la PAH (Plataforma d'Afectats/des per les Hipoteques) o el moviment 15-M.

A diferència dels anteriors, els moviments urbans autònoms no consideren pertinent registrar-se formalment com a associació i tenen una lògica de funcionament assembleària i sense càrrecs formals. Els activistes hi són més joves i es caracteritzen per una relació de confrontació amb les administracions públiques, marcada per una vocació d'autonomia tot i que en ocasions puguen col·laborar de forma estratègica. Entre les seues iniciatives figura l'ocupació com a eina que incideix en la propietat privada i l'especulació immobiliària com a elements cardinals del model de ciutat neoliberal. Es coordinen a nivell de ciutat dins de la xarxa EntreBarris, conformada en l'actualitat per una desena de col·lectius de barri que han anat sorgint els últims cinc anys, com ara el Sindicat de Barri del Cabanyal (anterior Espai Veïnal), Cuidem Benimaclet, Veïnat en Perill d'Extinció, Russafa Veïnal, Saïdia Comuna o Orriols en Bloc.

Finalment, els darrers anys el moviment urbà ha teixit aliances amb el feminista, en auge a partir de 2018 de resultes de les vagues del 8-M, i que ha creat assemblees feministes de barri. Podem considerar-les un quart tipus de moviment que comparteix amb l'anterior la no-formalització, el funcionament assembleari i la cerca d'autonomia davant de les institucions. Actualment, existeixen les assemblees feministes de Poblat Marítims-Algirós, de Ciutat Vella, de Russafa i de Benimaclet.

4. ALGUNS EFECTES DE LA COVID-19, DES DELS MOVIMENTS URBANS

En les etapes més intenses de la pandèmia, i en particular durant el confinament, semblava que finia una forma de vida. Era com si la covid-19 haguera arribat per a mutar-ho tot. No obstant això, en les nostres converses amb activistes de tots els moviments urbans trobem almenys una coincidència: consideren que hi ha dinàmiques estructurals que no han canviat. Algunes dades orientatives ens permeten dir que l'afectació de la pandèmia no ha estat uniforme al conjunt de la ciutat, sinó que mostra desigualtats preexistents. En febrer de 2021 l'Ajuntament va publicar un

estudi sobre la presència de coronavirus en aigües residuals que oferia resultats per zones. La incidència del virus a la ciutat era en aquell moment de més de 430 casos per 100.000 habitants i anava en ascens. Les dades mostraven resultats de 43 barris dels 87 que té la ciutat. La següent taula mostra la distribució d'aquests barris segons el nivell de concentració de coronavirus, tenint en compte la renda de les llars.

TAULA 1. *Distribució de barris de diferent renda segons presència de coronavirus en aigües residuals*

Renda anual llars (€)	Covid molt per damunt de la mitjana	Covid per damunt de la mitjana	Covid per sota de la mitjana
50.450 - 70.450	0	0	3
31.450 - 50.450	2	7	5
19.450 - 31.450	9	15	2

FONT: INE i Ajuntament de València.

Les xifres de concentració de covid de l'informe són parcials i poc precises i les divisions administratives no coincideixen. Amb tot, s'intueix major afectació en els barris amb menor renda mitjana en les llars. Els habitatges són pitjors i s'hi acumulen problemes de salut i manca de serveis. Més enllà de la qüestió sanitària, el possible impacte econòmic pot ser especialment agut en sectors d'economia informal com el primari i el terciari, en els quals és possible que s'ocupe part de la població d'aquestes zones. L'empitjorament de la situació pot dificultar l'obtenció d'aliment i el manteniment de l'habitatge. Són qüestions que difícilment afecten llars de zones de l'Eixample, del centre i d'enclavaments gentrificats que es troben entre les que tenen major renda mitjana.

Des dels moviments urbans la pandèmia es defineix com un episodi que posa de manifest aquestes desigualtats i altres problemes preexistents. Per Mireia, de l'assemblea feminista de Benimaclet, seria com una gran crisi multifacètica que posa al descobert problemes propis de les bases estructurals del sistema capitalista, amb especial incidència en aspectes com els desnonaments, que experimentaren un parèntesi per intervenció de l'administració, però que espera que es veguen potenciats. Des d'aquest punt de vista, el sistema capitalista constitueix el fil que connecta la pandèmia amb diverses manifestacions d'una crisi profunda que, amb ella, mostra el seu rostre més dur. El sistema pot oferir treves com la que suposà la suspensió temporal dels desnonaments, durant el temps de confinament, però continua ben assentat. Des del Sindicat de Barri del Cabanyal, Guillem apunta

que el capitalisme fa que els efectes nocius de la crisi del coronavirus siguen experimentats desigualment per les persones, segons la seua posició:

Depèn de com està... el món a nivell macro... Forma part de la depredació del món capitalista, del món mundial... Els efectes són diferents, en funció de la classe, no és una pandèmia igual per a tot el món

(GUILLEM)

Des d'un punt de partida un poc diferent, María José Broseta, de la Federació d'Associacions Veïnals de València, explica que la pandèmia no ha canviat el focus principal d'acció del moviment veïnal de forma que segueix centrat en qüestions que defineix com més específiques com l'ampliació del port, el nou estadi del València CF, o l'Observatori d'oci i turisme que estava creant l'Ajuntament. De fet, la pandèmia, sobretot durant el confinament, ha comportat que s'atenguen qüestions urgents, però els moviments urbans han mantingut la seua orientació prèvia. Si María José destaca el turisme com un dels fronts del moviment veïnal, Lluís i Toni, d'Amics del Carme, coincideixen a apuntar que la pandèmia posa de manifest les limitacions que suposa per a la ciutat la dependència d'aquest sector. Ja abans de la covid-19, tant aquesta entitat com altres de Ciutat Vella havien denunciat l'expulsió de veïnat per la implantació d'apartaments turístics. Per exemple, el passat 29 de setembre de 2021, aplegué en el web de l'entitat el següent missatge:

La turistificació és com un tèrmit... Es va menjant habitatges i finques, i no t'assabentes fins que et veus al carrer. Aquesta nova normalitat que ens porten... s'està revelant que és més del mateix, però amb més fúria

(<https://amicsdelcarme.com/>)

La metàfora del tèrmit entronca amb la idea de voracitat que hem vist que usava Guillem. Des d'aquest punt de vista, el coronavirus seria una agressiva erupció del capitalisme i del model hegemònic de ciutat. Però, des d'un altre punt de vista, es presenta com una agudització puntual de problemes específics de l'urbs. Són dues accepcions de la definició d'una pandèmia que s'ha manifestat amb diversos efectes en la vida quotidiana de les persones als quals els moviments urbans han respost amb iniciatives que analitzarem en el proper apartat. Esbossarem ací una formulació d'aquells que s'han manifestat a través de les accions dels moviments urbans.

Un primer efecte va ser la limitació de la mobilitat i dels contactes cara a cara, sobretot durant el confinament inicial. Es van traslladar a la virtualitat l'educació, el treball o l'oci. L'accés a les noves tecnologies va esdevenir gairebé un imperatiu i la cura de persones dependents es va veure dificultada. D'una banda, i sobretot en

barris envellits, hi havia persones majors que estaven soles i que, impedides de visites de familiars o de professionals d'atenció domiciliària, necessitaven la cura del veïnat. D'altra banda, els infants requerien de més atenció a les llars amb un plus d'atenció educativa.

Com a segon efecte, persones que obtenien ingressos d'activitats econòmiques informals o irregulars van veure impedit l'accés a béns de primera necessitat i els va ser impossible fer front al pagament de l'habitatge. Aquest efecte es va multiplicar per la limitada capacitat de resposta dels serveis públics. Una limitació deguda a la manca de recursos disponibles, però també a una atenció burocratitzada i individualitzada. Les paraules de Guillem, del Sindicat de Barri del Cabanyal, expressen gràficament com la pandèmia hauria aprofundit els efectes de les desigualtats socials gràcies a les limitacions de la intervenció d'unes institucions públiques incapaces d'atendre totes les persones que ho requerien.

Molta gent té contractes en negre... I... serveis socials moltes voltes no donava cobertura, a no ser que la situació estiguera clarament estipulada,... Els protocols són tancats, i responen a unes situacions molt determinades... Si no estàs en eixa caselleta concreta, no estàs, i no te van a fer paper...

(GUILLEM)

Un tercer efecte sobre la vida quotidiana de les veïnes i els veïns ens porta de nou a les dificultats de mobilitat i a la burocratització dels serveis públics. El confinament i la implantació del teletreball han distanciat enormement l'administració de moltes usuàries i de molts usuaris.

Finalment, un darrer efecte és que la pandèmia ha suposat l'aplicació d'intenses formes de control en l'espai públic per una doble via: la vigilància de moviments (en especial de col·lectius estigmatitzats) i el buidat de carrers i places d'activitats que hi concentraven gent, com el trànsit de turistes i el consum en terrasses d'establiments de restauració.

Aquest ventall d'efectes sobre la vida de les persones ha posat a prova costures socials que els moviments urbans miren de refermar. És de nou Guillem qui ho expressa molt gràficament quan diu que el paper d'aquests moviments «és teixir contrapoder entorn a totes les situacions de la nostra vida quotidiana». En la mateixa línia es concep la situació des d'EntreBarris, plataforma que aglutina, entre altres entitats, el Sindicat de Barri del Cabanyal i Cuidem Benimaclet. Rosa, una activista de la plataforma, parlava en els següents termes en una entrevista al programa *La clau de pas*, de Radiorriols:

Estem construint alguna cosa que pensem que és important en l'àmbit de ciutat... i que ens ha donat la base per a fer front millor a l'agreujament de la

crisi del sistema de cures, les desigualtats socials, les expulsions del veïnat, les vulnerabilitats, les violències sistèmiques derivades... Un escenari que es va complicar després de la pandèmia de la covid-19 i on ens vam organitzar per a seguir amb eixa xarxa de cures i per a treballar la solidaritat entre veïnes, per exemple, amb diverses xarxes d'aliments arreu de la ciutat

(*La clau de pas*, 15 de març de 2021)

El concepte de «cures» es combina amb el de «suport» i amb la noció de «xarxa» per a definir el camp d'acció dels moviments urbans durant la pandèmia amb iniciatives que demostren que la qüestió sanitària, que en primera instància sembla el front més evident en la definició de la pandèmia, no és l'únic.

5. INICIATIVES VEÏNALS EN RESPOSTA A LA COVID-19

Al poc temps de l'inici del confinament, institucions, empreses, comerços, professionals, entitats benèfiques, associacions, moviments socials o grups informals de persones començaren ben aviat a desenvolupar iniciatives que buscaven respondre a les necessitats que emergien. Les televisions i les xarxes socials s'ompliren de mostres de solidaritat. Veïnats que s'organitzaven per a fer la compra a un veí o veïna major, comerços que donaven productes als més necessitats, grups de persones que teixien i regalaven mascaretes de forma desinteressada o artistes que feien concerts gratuïts en línia. El confinament domiciliari va convertir l'àmbit de la proximitat en un dels escenaris més fèrtils per a aquest tipus de propostes. Les associacions veïnals i els col·lectius de barri tingueren un paper fonamental a l'hora de promoure, dinamitzar i fer visibles aquest tipus d'iniciatives de suport mutu. En un primer moment, associacions veïnals i col·lectius de barri aturaren llur activitat prèvia, adaptaren el seu funcionament a la virtualitat i començaren a organitzar-se per a posar en marxa diverses iniciatives de resposta en xarxa. Per exemple, diferents col·lectius de la ciutat de València com el Sindicat de Barri del Cabanyal, Cuidem Benimaclet, la Saïdia Comuna, Orriols en Bloc o Veïnat en Perill d'Extinció difongueren cartells per a dinamitzar l'ajuda mútua entre veïns i veïnes. Els penjaven en algun espai comú dels edificis amb la finalitat de dinamitzar l'ajuda entre el veïnat més proper. A més d'incloure algunes recomanacions i mesures sanitàries, presentaven graelles on apuntar-se per a demanar ajuda o per a oferir-la, en qüestions com fer la compra, passejar una mascota, cuidar infants, tirar el fem, comprar medicaments o pujar la bombona de butà. S'hi podien llegir lemes com «Que la por no ens aïlle, fem xarxa, fem barri» (Cuidem Benimaclet), «Activem una xarxa segura de solidaritat» (Sindicat de Barri del Cabanyal), «Contra el coronavirus, solidaritat i suport entre veïns i veïnes» (La Saïdia Comuna)

o «Ante la crisis del coronavirus ¡en Orriols nos cuidamos en bloque!» (Orriols en Bloc).

Més enllà de la resposta a les necessitats més immediates, la plataforma Veïnat en Perill d'Extinció va organitzar junt amb altres col·lectius de Ciutat Vella activitats com esmorzars, berenars, festes de disfresses, un concurs de paelles, decoració de balcons o concerts per Instagram. Un seguit de propostes que sota el lema «Cadascú en sa casa i el barri en la de totes» buscava trencar amb l'aïllament que implicava el tancament domiciliari. En la mateixa línia, Russafa Veïnal va convocar junt amb altres col·lectius, per Pasqua, una penjada de catxerulos als balcons amb missatges i l'AVVCC Amics del Carme va convocar el concurs de fotografia «Des del balcó» amb l'objectiu de compartir fotos del barri durant el confinament i construir un relat compartit de què significa conviure en temps de pandèmia.

Aquestes iniciatives es difongueren per xarxes socials i foren promogudes principalment per col·lectius veïnals que han sorgit els últims anys i que pertanyen a la xarxa EntreBarris. Tenen un perfil d'activista més jove i amb una major competència en l'ús de les TIC. Tanmateix, les associacions hereves del moviment veïnal dels anys setanta, amb participació de persones de més edat i amb menor presència en xarxes socials, també portaren a terme accions de suport. Maria José Broseta, presidenta de la Federació d'Associacions Veïnals de València, relatà que una de les mesures de suport era ajudar les persones a omplir papers per a l'atur o per a l'ERTO o per a ajuts socials. Així, malgrat les limitacions de contacte social, moltes associacions continuaren atenent les necessitats dels seus veïnats ajudant-los en la gestió de diferents tràmits, cosa que era important per a les persones que rebien aquesta ajuda, però també beneficiós per a l'estat anímic al si de les associacions. A més a més, aquestes AAVV també van dedicar esforços a mantenir contacte i donar suport emocional per telèfon a alguns dels seus membres més majors, en molts casos dones que viuen soles.

En tot cas, a mesura que passaven els dies i es feia evident que la situació de pandèmia es perllongaria en el temps, alguns d'aquests col·lectius desenvoluparen iniciatives que anaven més enllà de l'escala més immediata de l'edifici. Per exemple, Mireia, membre de Cuidem Benimaclet i de l'Assemblea Feminista de Benimaclet, explica que en un primer moment van apostar per promoure el suport entre el veïnat més pròxim, tot contribuint a la generació de xarxes d'ajuda en alguns edificis. Més endavant pujaren l'escala d'actuació al nivell de barri a través de cartells en farmàcies i supermercats, pràcticament els únics llocs d'interacció presencial amb el context del confinament. La iniciativa es consolidà com a Xarxa de Suport Mutu i Cures de Benimaclet, organitzada per a respondre al context específic de la pandèmia però en continuïtat amb la Xarxa Comunitària de Cures en la qual ja venia treballant l'Assemblea

Feminista de Benimaclet des de l'any 2018. Es va concebre com una xarxa autogestionada que funciona de forma autònoma de les institucions i que pretén allunyar-se de l'assistencialisme. Durant els mesos que va funcionar va desenvolupar tasques d'assessorament laboral i d'habitatge, ajuda per a fer la compra, tirar el fem o cuidar xiquets, facilitació de recursos psicològics, acompanyaments telefònics contra la solitud no desitjada, alertes enfront de violències masclistes o suport a persones sense llar.

Un altre exemple és la Xarxa d'Aliments del Cabanyal, organitzada pel Sindicat de Barri del Cabanyal basant-se en les mateixes idees del suport mutu veïnal, l'autonomia i el no-assistencialisme. Segons Guillem, d'aquest col·lectiu, l'efecte combinat que tingueren l'aturada de l'economia informal i la limitació de resposta dels serveis socials els dugué a encetar aquesta iniciativa, durant el confinament. Malgrat les limitacions de moviment i contacte social, el Sindicat de Barri va aconseguir aglutinar donacions econòmiques i aportacions de diferents comerços per a una recollida d'aliments que fan dos dies a la setmana a la porta de supermercats, amb el voluntariat de veïnes i veïns. Iniciatives similars han estat desenvolupades en altres zones per l'AVV Amics de la Malva-rosa, per la Saïdia Comuna i pel col·lectiu Construyendo Malilla.

Són iniciatives que mostren el vigor de les xarxes de relacions teixides per associacions veïnals i per col·lectius de barri durant anys abans de la pandèmia, en el que conceben com una labor àmplia i diversa i interconnectada en el context de la ciutat i més enllà. Més de cent accions de l'àmbit de parla catalana eren arrelades al mapa d'iniciatives del diari *El Salto* i més de dues-centes s'inclouen al banc de dades i al mapa col·laboratiu del projecte Solivid, liderat per la UAB.

Molts col·lectius rebutgen explícitament l'assistencialisme i es guien, en canvi, pels principis de les cures, la solidaritat i el suport mutu. En línia amb aquesta orientació, tendeixen a buscar que tant els membres dels col·lectius com el veïnat amb necessitats s'involucren en el funcionament dels projectes. En aquest sentit, les iniciatives es conceben com una forma d'arribar a altres sectors poblacionals del barri i teixir xarxes veïnals que s'aspira a fer que perduren en el temps.

De manera paral·lela a aquestes iniciatives de suport mutu veïnal, els moviments urbans més crítics han funcionat com a altaveus de lectures crítiques sobre la crisi de la covid-19 i la seua gestió, promovent i difonent a través de les seues xarxes socials imatges, textos, notícies, xerrades i campanyes que ajudaven a ampliar els marcs de comprensió de la pandèmia i els imaginaris de les formes possibles de respondre davant d'aquesta crisi. Per exemple, pocs dies després de la declaració de l'estat d'alarma, diferents col·lectius de la xarxa EntreBarris demanaven a les seues xarxes socials l'aturada dels desnonaments, incidint en la vulnerabilitat que implicava perdre la llar en aquest nou context amb lemes com «Si voleu que ens quedem a casa, no ens feu fora!».

El dret a l'habitatge s'ha convertit en una de les principals reivindicacions dels moviments urbans els últims anys, cosa que explica que haja estat una de les primeres qüestions sobre la qual han incidit aquests col·lectius amb la crisi de la covid-19. En aquest sentit, des de la xarxa EntreBarris han fet difusió de les mesures públiques al voltant de l'habitatge aprovades durant la pandèmia, reivindicant alhora altres actuacions que es podrien dur a terme, han realitzat un formulari per a detectar i acompanyar casos de risc d'expulsió, han recolzat la vaga estatal de lloguers, han denunciat la reactivació dels desnonaments pocs dies després de la fi de l'estat d'alarma i han llançat la campanya #LaClauEstarJuntes, amb la qual reivindiquen el suport mutu veïnal davant de les desigualtats socials que ja denunciaven prèviament i que s'han vist potenciades amb la pandèmia.

Associacions veïnals i col·lectius de barri també van convertir-se en plataformes de defensa dels serveis públics, com evidencia la iniciativa de la Federació d'AAVV que convidava la gent a penjar pancartes i llençols blancs des dels balcons en defensa de la sanitat pública amb motiu del Dia Internacional de la Salut i la Sanitat. També col·lectius com la PAH València o la xarxa EntreBarris, els quals recolzaren activament el Pla de Xoc Social, un seguit de mesures d'emergència proposades per sindicats, organitzacions i plataformes socials a l'àmbit estatal per a donar resposta a la crisi de la covid-19 posant en el centre de les polítiques públiques la cura de les persones. Una campanya d'incidència política coordinada sota el lema «Organitzem-nos o tornarem a pagar la seua crisi», dins de la qual es van celebrar manifestacions en diferents ciutats de l'Estat espanyol el dia 20 de juny.

Un altre important objecte de disputa durant la pandèmia va ser l'espai públic. En un primer moment, durant el període de confinament, la presència de determinats subjectes estigmatitzats al carrer va generar respostes en diferents sentits. Col·lectius com l'AVVCC Amics del Carme denunciaren la concentració de persones sense llar en aquest barri durant el confinament, assenyalant el perill sanitari que implicava i demanant una actuació pública contundent, mentre que col·lectius com el Sindicat de Barri del Cabanyal convidaven en les seues xarxes socials a evitar les actituds de sospita, vigilància i denúncia, contraposant el lema «Habla con tus vecinos, no con la policía» a la idea dels «policies de balcó». Per altra banda, més endavant, en el període de transició a l'anomenada «nova normalitat» l'espai públic es va convertir en objecte de disputa a conseqüència de l'ampliació de terrasses d'hostaleria per a garantir la distància social. En aquest sentit, col·lectius com Russafa Veïnal difonien imatges de carrers d'aquest barri plens de gent junta amb lemes com «Distància de seguretat? Recuperem el carrer, Russafa és un barri, no un bar» o «Em deixeu passar? No volem més terrasses, volem caminar sense risc», mentre que l'AVVCC Amics del Carme llançava la campanya Ciutat Vella Oberta i Saludable, amb la qual proposava un decàleg de mesures per a la reconstrucció social i econòmica del centre històric on les

demandes de no-privatització de l'espai públic per a terrasses ocupaven un lloc protagonista.

Hi ha excepcions, com les xarxes d'aliments del Sindicat de Barri del Cabanyal o de Construyendo Malilla, però, a mesura que s'han anat relaxant les restriccions sanitàries, la majoria de les iniciatives de suport han deixat de funcionar i l'activitat dels moviments urbans ha tornat a centrar-se en les reivindicacions prèvies, que en molts casos consideren agreujades amb la covid-19. Dinàmiques com ara la privatització i la saturació de l'espai públic reemergeixen amb renovada força en un context on les restriccions sanitàries han comportat una important ampliació de terrasses d'hostaleria en detriment dels espais públics.

Fet i fet, la covid-19 ha posat sobre la taula problemes preexistents i respostes que també hi eren. Així, no és tant que s'hagen generat vincles i formes de col·laboració veïnal inexistents prèviament, sinó que l'organització i les xarxes veïnals que portaven anys teixint-se arran del treball d'associacions veïnals i col·lectius de barri han permès generar de forma àgil iniciatives de resposta a la crisi social i sanitària. Tota aquesta experiència de treball prèvia a la pandèmia i tot el capital social i relacional que tenen aquests col·lectius han permès que es donen respostes a aquesta crisi, posant en valor la importància de les xarxes comunitàries de barri que es construeixen, en gran part, gràcies al treball dels moviments urbans.

6. RESPOSTES A UNA PANDÈMIA AVUI, CLAUS D'AGENDA PER A DEMÀ

Els moviments urbans s'han vist esperonats per les desigualtats territorials, amb posicionaments que es mouen entre la institucionalització i la protesta. Conformen un conjunt divers d'organitzacions i projectes l'origen dels quals es pot datar als anys setanta, quan el moviment veïnal protagonitzà la reivindicació d'infraestructures i serveis i perseguí, amb èxit, l'aturada de projectes urbanístics per a defensar espais públics oberts a la ciutadania. Els anys vuitanta, aquell moviment s'anà institucionalitzant i sorgiren noves entitats. A les acaballes del segle xx i els albors del XXI van anar sorgint plataformes que s'oposaven a projectes especulatius des de posicions de defensa patrimonial i, ja ben entrat el nou segle, i en bona mesura amb l'impuls del moviment 15-M, han emergit mobilitzacions que, vinculades als moviments autònoms, alterglobalistes, antimilitaristes, anti-feixistes, ecologistes o feministes, s'oposen a la ciutat neoliberal. Aquests moviments han convertit l'espai urbà en terreny de disputa, de forma més o menys global i, en el cas de moviments de recent creació, de lluita contra el sistema capitalista i les seues diferents manifestacions.

La covid-19 ha afectat especialment els veïnats de barris de València amb menor renda mitjana, però ha agreujat processos que afectaven el conjunt de la ciutat tot posant en qüestió aspectes del model de ciutat que la conformen en

conjunt. Així, els moviments urbans han vist la pandèmia bé com un node de diverses crisis pròpies del sistema capitalista o com a qüestió que potencia i posa en evidència diferents contradiccions i desigualtats provocades per l'ordre neoliberal. En qualsevol cas, les seues actuacions han anat dirigides a efectes particulars de la pandèmia que, si bé no són interpretats d'igual manera per tots els moviments, en bona mesura coincideixen.

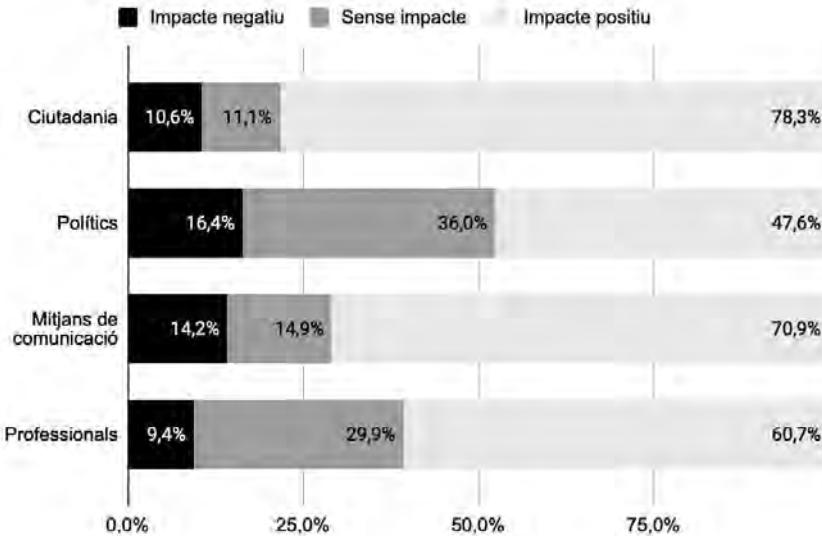
La limitació de la mobilitat i dels contactes va ser un primer efecte. Va agutzar situacions de dependència i es va veure acompanyada de la centralitat de les TIC, a les quals no tothom podia accedir. Els moviments hi van respondre amb iniciatives de suport veïnal i de servei dirigides a atendre sectors amb carències especials no sols per a cobrir necessitats materials, sinó també d'oci i d'entreteniment. Els col·lectius amb un perfil d'activista més jove hi tingueren especial protagonisme, gràcies a la seua destresa amb les TIC, però en altres casos també es va recórrer al telèfon. Això va donar renovades energies als mateixos activistes per a emprendre les seues accions, unes energies que miraven de transmetre a persones soles. Les iniciatives anaven de l'escala d'edifici a la de barri.

Un segon efecte va ser la multiplicació de dificultats quotidianes per a persones que vivien de l'economia informal a causa, en part, d'uns serveis públics que no van mostrar només mancances de recursos, sinó també les pròpies d'una gestió burocràtica que, practicada a distància, semblava menys humana i menys accessible. Els moviments urbans han respost a aquest efecte posant en marxa xarxes de suport que han estat especialment útils per a persones en situació d'exclusió. Ho han fet sobretot en barris perifèrics a partir de xarxes i relacions consolidades des d'abans de la pandèmia i que en alguns casos es desplegaren en relació amb accions d'altres ciutats.

Els moviments urbans que han desenvolupat aquest tipus de resposta s'han preocupat per no caure en una pràctica assistencialista i han mirat d'involucrar la població atesa com a agent actiu de canvi. De fet, les iniciatives de suport mutu que han sorgit han obert una via de generació de consciència i d'incorporació de nous membres al moviment urbà que pot sorgir quan les persones van més enllà de la cobertura de les seues necessitats més urgents i peremptòries per a incorporar-se a pràctiques de reciprocitat que reforcen el teixit social. I tot plegat sense que els moviments hagen renunciat al reclam del reforçament dels serveis públics, en especial en un camp d'acció intensa com és el de l'habitatge.

Un tercer efecte de la pandèmia que destaquen les persones activistes, prou vinculat amb el primer, són les dificultats per a fer gestions administratives en un context de burocratització i d'implantació de teletreball. En aquest cas la resposta han estat pràctiques d'atenció domiciliària telefònica o en línia i, en molts casos, amb la dinamització de xarxes veïnals de suport que també oferien aquesta possibilitat.

FIGURA 2. *Impacte de la covid-19 en la percepció social de la ciència (ciutadania, polítics, mitjans i professionals)*

FONT: Elaboració pròpia a partir d'enquesta.

Un quart efecte de la covid-19 que hem destacat són dues tendències en els usos de l'espai públic. Primer, s'ha donat una agudització del control i la vigilància. Segon, les terrasses de bars i restaurants han estès l'ocupació de places i carrers, a l'empara de disposicions públiques que pretenien garantir la distància social al mateix temps que fomentar el consum en hostaleria. Els moviments urbans han reclamat que s'atenguera població sense llar i han animat el veïnat a evitar actituds de sospita i vigilància per a promoure que s'active la confiança mútua entre persones en els espais públics. A més, en especial en barris de Ciutat Vella i l'Eixample s'ha exigint que s'alliberen places i carrers d'usos privats, per al seu lliure gaudi per part del veïnat.

El suport mutu va emergir amb força durant els mesos de confinament i va revitalitzar el teixit de barri. Els moviments de creació més recent han estat particularment incisius en aquesta tasca, pel perfil d'activistes amb major competència en ús de TIC, per la joventut dels seus integrants. Amb tot, les associacions conformades per persones més majors també van desenvolupar iniciatives d'ajuda mútua sobretot dirigides a persones majors. De forma que els moviments

urbans han generat o reforçat xarxes de suport intrageneracionals, però també intergeneracionals a escala de finca o de barri.

El que hem vist per al cas de València és una agudització de necessitats vinculades a la manca d'aliment, a la soledat no desitjada o a la preocupació per un espai públic en què es produïen acusades restriccions d'ús. Però no han estat una novetat ni l'ajuda mútua desplegada pels moviments urbans ni les dinàmiques urbanes de precarització, turistificació o privatització que la pandèmia ha posat al descobert i l'emergència de les quals ha demostrat la fortalesa de les xarxes generades durant anys per moviments urbans amb diferents generacions d'activisme. I tot sense abandonar el paper d'esperó dels poders públics que ha caracteritzat els moviments urbans des dels seus orígens. Les respostes que aquests moviments han donat en el passat als efectes de la pandèmia i les que donen avui formen part d'una lluita pel dret a la ciutat que la covid-19 ha posat en valor i marquen les claus d'una agenda de futur.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- ALBERICH, Tomás (2007). «Asociaciones y movimientos sociales en España: cuatro décadas de cambios», *Revista de Estudios de Juventud*, núm. 76, p. 71-89.
- BIGLIERI, Samantha; DI VIDOVICH, Lorenzo, i KEIL, Roger (2020). «City as the core of contagion? Repositioning covid-19 at the social and spatial periphery of urban society». *Cities & Health*, <<https://doi.org/10.1080/23748834.2020.1788320>>
- BIZBERG, Ilán (2020). «La normalidad era el problema». A: BRINGEL, B.; PLEYERS, G. [ed.]. *Políticas, movimientos sociales y futuros en disputa en tiempos de pandemia*. Buenos Aires: Clacso, p. 65-73.
- BLADES CANO, Àfrica, et al. (2020). «La solidaritat i el voluntarisme durant la crisi de la covid-19». *Perifèria*, núm. 25(2), p. 115-129.
- BRIGIDI, Serena; MANCINELLI, Fabiola; LEYVA-MORAL, Juan, i AUSONA BRETO, Marta (2021). «Privilegios, género y dignidad del tiempo en mujeres-madres-trabajadoras en la época de la covid-19». A: DEL CAMPO, A. [ed.]. *La vida cotidiana en tiempos de la covid. Una antropología de la pandemia*. Madrid: La Catarata, p. 141-155.
- BRINGEL, Breno; PLEYERS, Geoffrey (2020). «Introducción: la pandemia y sus ecos globales». A: BRINGEL, B.; PLEYERS, G. [ed.]. *Políticas, movimientos sociales y futuros en disputa en tiempos de pandemia*. Buenos Aires: Clacso, p. 9-32.
- CARD, Kenton (2018). «Urban Commons». A: LEITNER, H.; PECK, J., i SHEPPARD, E. [ed.]. *Urban Studies Inside-Out: Theory, Method, Practice*. Londres: Sage, p. 308-310.

- CASTELLS, Manuel (1986) *La ciudad y las masas. Sociología de los movimientos sociales urbanos*. Madrid: Alianza Universidad Textos.
- COMAS D'ARGEMIR, Dolors (2017). «Cuidados, género y ciudad en la gestión de la vida cotidiana». A: RAMÍREZ KURI, P., et al. [ed.]. *El espacio público en la ciudad neoliberal. Ciudadanías vulneradas y conflictos urbanos*. México: Instituto de Investigaciones Sociales, UNAM, p. 59-83.
- CUCÓ, Josepa (2009). «Los movimientos urbanos en la ciudad de Valencia: contexto y caracterización». *Zainak: Cuadernos de Antropología-etnografía*, núm. 31, p. 529-549.
- CUCÓ, Josepa [ed.] (2013). *La ciudad pervertida. Una mirada sobre la Valencia global*. Barcelona: Anthropos.
- DELGADO, Manuel (2016). *Ciudadanismo*, Madrid: La Catarata.
- DELLA PORTA, Donatella (2020). «Movimientos sociales en tiempos de covid-19: otro mundo es necesario». A: BRINGEL, B.; PLEYERS, G. [ed.]. *Políticas, movimientos sociales y futuros en disputa en tiempos de pandemia*. Buenos Aires: Clacso, p. 175-179.
- DELLA PORTA, Donatella; HÄNNINEN, Sakari; MARTTI, Siisiäinen, i SILVASTI, Tiina (2020). «The precarization Effect». A: DELLA PORTA, D.; HÄNNINEN, S.; MARTTI, S., i SILVASTI, T. [ed.]. *The New Social Division. Making and Unmaking Precariousness*. Nova York: Palgrave Macmillan, p. 1-23.
- DOMARATZKA, Anna (2018). «Urban Social Movements and the Right to the City: An Introduction to the Special Issue on Urban Mobilization». *Voluntas*, núm. 29, p. 607-620.
- DOMINGO, Andreu (2020). «La covid-19, un xoc de generacions?». *L'Avenç*, núm. 474, p. 68.
- FALÚ, Ana (2020). «La vida de las mujeres en confinamiento en las ciudades fragmentadas. Un análisis feminista de los temas críticos». *Astrolabio*, núm. 25, p. 22-45.
- FIORAVANTI, Hernán (2020). *Del Chino a Velluters. Urbanismo neoliberal, conflicto urbano y movimientos sociales en un barrio de Valencia*. Tesis doctoral: Universitat de València.
- FOUCAULT, Michel (1997). «Nacimiento de la biopolítica». *Archipiélago: Cuadernos de Crítica de la Cultura*, núm. 30, p. 119-124.
- GIBAND, David (2021). «“The City Belongs to Us!?”: Claiming Social Rights and Urban Citizenship in the Face of Urban Renewal Programs in a Mediterranean French City». A: FREGOLENT, L.; NEL-LO, O. [ed.]. *Social Movements and Public Policies in Southern European Cities*. Berlín: Springer, p. 91-112.
- GRAVANTE, Tommaso; POMA, Alice (2020). «Romper con el narcisismo: emociones y activismo de base durante la pandemia». A: BRINGEL, B.; PLEYERS, G.

- [ed.]. *Políticas, movimientos sociales y futuros en disputa en tiempos de pandemia*. Buenos Aires: Clacso, p. 209-218.
- HUOTARI, Pauli; TEIVAINEN, Teivo (2020). «Gobernanza global y horizontes democráticos más allá del coronavirus». A: BRINGEL, B.; PLEYERS, G. [ed.]. *Políticas, movimientos sociales y futuros en disputa en tiempos de pandemia*. Buenos Aires: Clacso, p. 75-83.
- KRINSKY, John; CALDWELL, Hillary (2020). «Las redes de los movimientos en la ciudad de Nueva York: resiliencia, reformulación y resistencia en tiempos de distanciamiento y brutalidad». A: BRINGEL, B.; PLEYERS, G. [ed.]. *Políticas, movimientos sociales y futuros en disputa en tiempos de pandemia*. Buenos Aires: Clacso, p. 218-227.
- LACARRIEU, Mónica (2008). «Tensiones entre los procesos de recualificación cultural urbana y la gestión de la diversidad cultural». *La Biblioteca*, núm. 7, p. 242-253.
- MANSILLA, José (2020). *La pandemia de la desigualdad. Una antropología desde el confinamiento*. Barcelona: Bellaterra.
- MARTÍ COSTA, Marc; BONET, Jordi (2008). «Los movimientos urbanos: de la identidad a la glocalidad». *Revista Scripta Nova*, núm. 210.
- MOMPÓ, Eva (2019). «Por un barrio vivo y combativo». *Movimientos urbanos en búsqueda de autonomía desde El Cabanyal*. Tesis doctoral: Universitat de València.
- MORÉ, Paloma (2020). «Cuidados y crisis del coronavirus: el trabajo invisible que sostiene la vida». *Revista Española de Sociología*, núm. 29(3), p. 737-745.
- ORTIZ GUITART, Anna; SOLANA-SOLANA, Miguel (2021). «Desigualtats socials agreujades per la pandèmia». A: BURGUEÑO, J. [coord.]. *La nova geografia de la Catalunya postcovid*. Barcelona: Societat Catalana de Geografia/IEC, p. 67-78.
- SANTAMARINA CAMPOS, Beatriz (2014). «El oficio de la resistencia. Salvem y Viu al Cabanyal como formas de contención del urbanismo neoliberal». *Revista de Dialectología y Tradiciones Populares*, núm. 69(2), p. 305-326.
- SANTAMARINA CAMPOS, Beatriz; MONCUSÍ FERRÉ, Albert (2013). «De huertas y barracas a galaxias faraónicas: percepciones sociales sobre la mutación de la ciudad de Valencia». *Papers. Revista de Sociologia*, núm. 98(2), p. 365-391.
- SANTAMARINA CAMPOS, Beatriz; MOMPÓ LÓPEZ, Eva (2015). «Tácticas de resistencia en la ciudad. Alternativas desde los movimientos urbanos en El Cabanyal (València, España)». *AIBR*, núm. 13(3), p. 381-405.
- SEQUERA, Jorge (2020). *Gentrificación. Capitalismo cool, turismo y control del espacio urbano*. Madrid: La Catarata.
- SUSSER, Ida; TONNELAT, Stéphane (2013). «Transformative cities: The three urban commons». *Focaal*, núm. 66, p. 105-121.

- TORRES PÉREZ, Francisco; MONCUSÍ FERRÉ, Albert (2018). «Gentrificació, precarització i dinàmiques veïnals en barris pluriculturals. Una reflexió des de València». A: MONCUSÍ FERRÉ, A.; TORRES PÉREZ, F., i FIORAVANTI, H. [ed.]. *Barris i ciutats en clau pluricultural*. València: Neopàtria, p. 133-210.
- WOOD, Lesley (2020). «Movimientos sociales como servicios esenciales». A: BRINGEL, B.; PLEYERS, G. [ed.]. *Políticas, movimientos sociales y futuros en disputa en tiempos de pandemia*. Buenos Aires: Clacso, p. 189-198.